

Zvonko Šundov, Križevci

Bitni momenti mišljenja
Milana Kangrga

Problematiziranje mogućnosti i granica etike u djelu Milana Kangrga, predstavlja misaoni pothvat kojim se naša filozofska zajednica može na valjan način odužiti jednom misliocu kojemu mnogi među nama moraju ne samo odati priznanje što je svojim doprinosom u odlučnoj mjeri sudjelovao u oslobađanju hrvatske filozofije od sindroma austrijske provincije (učinivši na polju filozofije otprilike ono isto što je Miroslav Krleža uradio na planu književnosti) nego i iskazati zahvalnost za bitne poticaje koji su doveli do toga da smo živote posvetili filozofiji. Ako to imamo u vidu, te ako znademo da je Milan Kangrga svoj životni vijek proveo kao profesor etike, neće nam se ništa učiniti logičnijim i smislenijim od takva prigodnog problematiziranja. Kangrga je, uostalom, svoju profesuru etike egzercirao upravo kao kritičar etike, kao mislilac (kritički mislilac, dakako) koji doводи u pitanje i stalno iznova preispituje svoj predmet, koji, dakle, pita koje su (i odakle potječu) mogućnosti, a koje su pak (i na čemu se temelje) granice same etike, koju je sustavno (ali ponajprije kritički) predavao naraštajima i naraštajima mladih filozofa.

Kangrgina kritika etike (ekvivalentno Grličevu dokazivanju nemogućnosti marksističke estetike) pribavila je svome autoru epitet razaratelja vlastite struke. Oni koji su etiku razumijevali kao sekulariziranu moralnu teologiju nisu, jamačno, mogli dijeliti oduševljenje nekih među nama, oduševljenje što ga je budila i poticala Kangrgina bespoštedna kritika moralizirajućeg »trebanja« kao nadomjestka za uspravan hod (a na takvo se trebanje u osnovi svodi najveći dio preskriptivnog i deskriptivnog etičkog šunda, što nam ga »suvremeni etičari« prodaju kao najnoviju riječ metaetičkog stvaralaštva).

Nadmoć Kangrgine kritike etike očituje se u njezinoj anticipativnosti u odnosu na ono što nam na početku trećeg milenija nude nadobudni stručnjaci za etiku (koji su tako nadobudni da Kanta čitaju na engleskom, jer nisu oni provincijalci koji ne znaju strane jezike!). Ta nadmoć nije jednoznačno očigledna, ona bi se morala moći demonstrirati tek na temelju valjane analize (koja nije niti može biti rezervat tzv. analitičke filozofije, koja ne zna za analizu, a još manje za filozofiju). Demonstracija te nadmoći zaslužila bi svaki mogući trud. No, ona nije predmet našeg izlaganja.

Taj je predmet malo pomaknut, usredotočen na pitanje o tome što je središnje u Kangrginu djelu. Stajalište koje će se pokušati obrazložiti u skraćenom obliku glasi: Bez temeljitog vrednovanja Kangrginih knjiga *Etika ili revolucija* (1983.) i *Praksa – vrijeme – svijet* (1984.) nemoguće je razumjeti kritičko-ontološko utemeljenje Kangrgine kritike moralne svijesti (pod kritičko ontološkim ne podrazumijevam neku kritičku ontologiju – svaka ontologija ovdje koja nije izraz dogmatizma jest kritička – nego kritiku ontologije kao takve). Obje knjige posvećene su, ustvari, preispitivanju baštine

klasične njemačke filozofije. Pritom se ne radi o nekoj boljoj ili lošijoj interpretaciji klasične njemačke filozofije (iako bi se te knjige mogle koristiti – a nadam se da se barem ponegdje i koriste – kao prvorazredni, upravo vrsni priručnici, te da se koriste među onima koji se spremaju ozbiljnije pozabaviti se lektinom Kanta, Fichtea, Schellinga i Hegela), nego o originalnom pristupu i originalnom filozofskom mišljenju Milana Kangrga, koje je inspirirano velikanima klasične njemačke filozofije, ali se nipošto ne ograničava okvirima Kanta i njegovih nastavljača.

U obje knjige Kangrga je problematizirao najunutrašnjije sveze novovjekovne filozofije: u prvoj se ta sveza očituje kao dinamički odnos etike i revolucije (taj odnos može se definirati terminom na kome u svojoj interpretaciji Hegela inzistira Lukács – to je termin »identitet identiteta i neidentiteta«, a drukčije se taj odnos može iskazati u analizi dvoznačnosti veznika »ili«); u drugoj knjizi sveza je također iskazana u njezinu naslovu: praksa, vrijeme, svijet. Za razliku od metafizike, obilježene primatom bitka (pa, sljedstveno, i primatom teorije nad praksom i poetičkim stvaralaštvom), Kangrgino mišljenje polazi od Kantova obrata, kojim se uspostavlja primat prakse nad teorijom. Na Kantov se transcendentalizam nadovezuju Fichteova i Schellingova spekulacija, kao i Hegelova dijalektika, da bi posredstvom Marxova povijesnog mišljenja sam Kangrga oblikovao svoju koncepciju svijeta kao povijesnog događanja (koju identificira s pojmovima »mišljenje revolucije« i »praksa kao revolucija«).

Žrtva konzekvencija Kantova obrata u prvome je redu metafizika (za Kangrgu u osnovi istovjetna s ontologijom): ontologija se ukida (upravo destinira) u povijesnom mišljenju. Samo povijesno mišljenje ima, pak, za svoj predmet povijesno događanje, tj. ono što se zbiva s onu stranu etabliiranoga svijeta i svih dosadašnjih oblika opstanka. Povijest je istovjetna sa svijetom, a svijet je identičan s povijesnim događanjem čovjeka.

Izgradnju naznačenog pojma povijesti kao istovjetne sa svijetom, Milan Kangrga započinje artikuliranjem modernog pojma prakse. Premda se razlikom između klasične (aristotelovske) koncepcije prakse i modernog pojma prakse on bavio počevši od svoje disertacije *Etički problem u djelu Karla Marxa* (a u osnovi i od samih svojih početaka proučavanja klasične njemačke filozofije i ocjene veze s Marxom), Kangrga je tu razliku sustavno elaborirao tek u djelu *Etika ili revolucija*. Stoga se o Kangrginu kritičko-filozofskom pojmu prakse (na kome se temelji i njegova kritika moralne svijesti) ne može mjerodavno raspravljati, a da se ne uzme u obzir spomenuto djelo. Kangrga je tu pokazao kako se i zašto taj novi pojam prakse očituje kao ukidanje primata teorije nad praksom i zbog čega je u njemu sadržana sama revolucija. Novi pojam prakse sabire u sebi antičke pojmove »tehne«, »poiesis« i »praxis«, ali nije puki zbroj tih pojmova nego u sebi uključuje i produktivan sadržaj antičkog pojma »theoria«. Utoliko je on u svojoj srži temeljito rastakanje svake moguće metafizike (koja upravo i živi parazitirajući na – iz klasike nasljeđenoj – razdvojenosti teorijskoga i praktičkoga). A na toj razdvojenosti nastaje i živi i sama etika, središnji predmet Kangrgine kritičke refleksije i filozofske spekulacije.

Na kritiku etike i utemeljenje te kritike u djelu *Etika ili revolucija* organski se nadovezuje problematiziranje vremena i svijeta u djelu *Praksa – vrijeme – svijet*. Vrijeme se tematizira kao povijesno događanje ili istinsko produktivno ljudsko vrijeme, istovjetno s povijesnim vremenom. Za razliku od metafizičkog mišljenja – koje vremenitost ne može shvatiti drukčije nego kao

vječnost ili onostranost zbivanja – ali i za razliku od npr. Engelsove materialističke metafizičke – koja svojom apstraktnom formulacijom ostaje unutar okružja što su ga klasično zacrtali Plotin i Augustin – Kangrga elaborira vrijeme kao najautentičniji način ljudskog opstanka (koje ni uvjetno ne može biti određeno kao nešto prirodno), kao produktivno vrijeme činom otrgnutog trenutka vječnosti. Taj trenutak predstavlja isprekidani proces sabiranja, proizvedene prisutnosti ili ozbiljenog smisla života.

Takvo postavljanje problema vremena omogućit će Kangrgi da tematizira svijet kao vremensko događanje povijesnog nastajanja ljudskog bića. Mogućnost svijeta – ujedno i mogućnost i nužnost i povijesti i vremena – leži u konačnosti i nedostatnosti čovjeka, koji uslijed te svoje nedostatnosti mora producirati i reproducirati svoj život, sebe kao biće koje nije puko životinjsko. Svijet koji se tim re-evolucijskim procesom stalno iznova uspostavlja jest čovjekov vlastiti svijet kao osvojeni (uvijek iznova osvajani) duhovni horizont slobodne djelatnosti. I tu se čovjek potvrđuje kao stvaralačko biće. Bez čovjeka nema svijeta – a bez tog uvida nema mogućnosti spoznavanja, mišljenja, u krajnjoj konzekvenci niti opstanka čovjeka kao čovjeka i svijeta kao ljudskog svijeta.

Tek u sklopu tih temeljnih određenja Kangrgina povijesnog mišljenja kao *mišljenja revolucije* (naravski, ne revolucije u nekakvom puko političkom, socijalno-političkom, socijalnom ili čak totalitarističkom, pseudo-komunističkom i sličnom degeneriranom smislu, nego revolucije u fundamentalnom, revolucijskom i stvaralačkom smislu i značenju!) moguće je razumjeti npr. polazišta Kangrgine kritike etičkog normativizma i tome slično. Ako se razumije i pojmi izvor, utemeljenje i imanentna logika mišljenja Milana Kangrge, koje je svoju najzreliju elaboraciju doživjelo u djelima *Etika ili revolucija* i *Praksa – vrijeme – svijet*, onda će se moći na primjeren način pristupiti i njegovu problematiziranju mogućnosti i granica etike. Tada će se moći pojmiti i sva dalekosežnost Kangrgine kritike normativističkih, moralističkih, relativističkih i svih drugih slijepih puteva – na specijaliziranu filozofsku disciplinu svedene! – etike. Što se dimenzije i dosezi te kritike temeljitije shvate, to će otpornost naše filozofske kulture u odnosu na iskušenja degeneracije i vulgarizacije filozofskog i svakog drugog mišljenja biti čvršća i ukorjenjenija. Uvjeren sam da nam je ta otpornost – u ovim vremenima sve izraženije dominacije zdravog razuma (tog najgoreg metafizičara, kako bi to rekao Hegel), a ispod kojega se u pravilu skriva zloćudno bezumlje – potrebna i neophodnija nego ikada.

Zvonko Šundov

Essential Moments in Milan
Kangrga's Thought

In this short contribution, the author has tried to denote some essential moments in Milan Kangrga's thought, such as: his critique of ethics, problem of world, of time, and of history. The author reconsiders Kangrga's thought of history as revolution thinking to be an essential moment in his whole philosophical work.